

KÜRESELLEŞME KARŞISINDA PİYASA VE DEVLET

Turan YAY

Yıldız Teknik Üniversitesi
İktisat Bölümü, Yıldız, 34349, İstanbul
E-posta: yay@yildiz.edu.tr , turan.yay@gmail.com

Özet

Çalışmada, küreselleşmenin ve son uluslararası finansal krizin; iktisadi düşünce ve onun reel dünyadaki kurumsal çerçevesi liberal demokratik toplumsal sistemin temel kurumları piyasa ve devletin rolü, önemi ve moral (ahlak) boyutu üzerindeki etkilerine ilişkin bazı saptamalarda bulunulacaktır. Bu amaçla, ilkin, uluslararası finansal krizin nedenleri ve temel özellikleri, küreselleşme ile bağlantılı olarak ele alınacaktır. Daha sonra ise, piyasa ve devletin somut dünyada yakın gelecekteki rolü, önemi ve ahlaki boyutu üzerine bazı değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme ve kriz, küreselleşme ve piyasa, küreselleşme ve devlet

MARKET AND STATE IN GLOBALIZATION ERA

Abstract

The aim of this paper is to discuss the impacts of the globalization and the last international financial crisis both on the mainstream economic thought and the current liberal democratic social system's two main institutions, market and state. For this reason, firstly, the main causes and characteristics of the international financial crisis will be examined in connection with globalization. Then, it will be made some evaluation on the role, importance and moral dimension of the market and the state as social institutions in the real world in near future.

Key Words: Globalization, international financial crises, globalization and market, globalization and state

JEL Classification: G15, P16

1. GİRİŞ

Somut dünyadaki iktisadi/tarihsel olayların zaman içindeki akışı mı iktisadi düşünceyi belirler, yoksa tam tersine, iktisadi düşüncenin içsel gelişimi mi somut dünyaya yön verir? Ya da somut tarihle, (iktisadi) düşünce tarihi arasında iki yönlü bir nedensellikten mi söz edebiliriz? Genellikle başta tarih olmak üzere hemen hemen tüm sosyal bilimlerde bilim adamlarının ilgisini çeken bu soruları, bir kişiye yönelttiğimizde beklenen ilk yanıt büyük ihtimalle şu olacaktır: “her üçü de olabilir”. Ancak yine biliyoruz ki, içinde bulunan zamana göre, iktisatçılar bu nedensellik ilişkisinin bazen ilkin, bazen ikincisine yoğun bir vurgu yapmakta, gelişmelere iktisadi düşünce tarihi (uzun soluklu) perspektifinden bakıldığında ise üçüncüsünün belirginlik kazandığını görmekteyiz. Bir başka ifade ile somut yaşamda yaşanan önemli krizler, hakim iktisat paradigmasının yıkılarak yerine yeni bir paradigmanın geçmesine yol açmakta; yeni paradigma da –ta ki somut yaşamda başka bir krizle sarsılana kadar- bazen “birkaç yıllık” (Keynes, 1936) bazen

de “birkaç on yıllık” (Friedman, 2007) süreçte iktisat politikalarında, kurumsal çerçevede ve nihayet kamuoyunun düşünce ya da zihniyetinde değişimlere neden olmaktadır. İnsanoğlunun yaşam mücadelesi (somut insan ilişkileri tarihi), insanoğlunun bilimsel “fikirlere mücadelesi” (battle of ideas) ile karşılıklı etkileşim içinde sürüp gitmektedir.

Bizim burada amacımız; yaklaşık son 25-30 yıllık dönemi kapsayan küreselleşmenin ve bu süreçte ABD’de ipoteye dayalı gayrimenkul piyasasında (sub-prime mortgage) başlayıp sirayet etkisi ile neredeyse tüm dünyaya yayılan uluslararası finansal krizin, yukarıdaki sorunsal çerçevesinde iktisadi düşünce ve onun kurumsal çerçevesi [liberal demokratik toplumsal sistemin temel kurumları, piyasa ve devletin, önemi, rolü ve moral (ahlak) boyutu] üzerindeki etkilerine ilişkin bazı saptamalarda bulunmak olacak.

Küreselleşmenin iktisadi düşünce, piyasa ve devlet gibi sosyal kurumlar üzerindeki etkisini tartışmadan önce, herhalde önce küreselleşmenin bilim insanının bilgi üretme süreci üzerindeki etkisine dikkat çekmekte yarar var: Küreselleşmenin temel göstergelerinden biri olan yaygın İnternet kullanımını, bilim insanının, bir yandan bilgiye ulaşmanın işlem maliyetini neredeyse sıfırlayarak ya da bilgiyi “kamu malı”na dönüştürerek işini kolaylaştırırken, diğer yandan da neredeyse “çığ altında kalmışçasına”, kaynak bolluğunun içinde kaybolmasına yol açarak işini zorlaştırmaktadır: İnternet arama motorlarından Google’da küreselleşme (globalleşme) sözcüğünü tıkladığımızda size 15.200.000 belge sıralıyor. Sorgulamayı “Google kitaplar” da yaptığımızda 31.000 kitaba, “Amazon Kitap”ta yaptığımızda 77.878 kitaba ulaşıyorsunuz.

Bu kaynak bolluğu ilk bakışta insanı korkutsa da, konuya uzun, iktisadi düşünce tarihi perspektifinden yaklaşmak işi biraz kolaylaştırıyor: Küreselleşme ve bu süreçte yaşanan uluslararası finansal kriz; ne ölçüde ilk defa yaşanan, tekil bir olay olarak, ne ölçüde tarihin bir tekrarı ya da daha önce yaşanmış belirli tür ya da tipteki olayların bir örneği olarak ele alınabilir? Popper’den beri biliyoruz ki sosyal bilimlerde, tekil olaylardan ziyade, belirli tip olaylar hakkında ve ilke düzeyinde açıklama ve öndeyi yapabilme (explanation in principle) gücüne sahiptirler (Yay, 2009). Bu anlamda daha önceden yaşanan çeşitli toplumsal/tarihsel çalkantılarla birlikte piyasanın ve devletin rolü ve işlevindeki değişim ya da gelişmeler ve bunlarla ilgili düşünce tartışmalarının bize yardımcı olabileceğini söyleyebiliriz.

Hemen baştan belirtmek isterim ki, aslında 1990’lı yılların başından itibaren somutta dalga dalga, neredeyse aralıksız yaşanan finansal krizler, iktisadi düşünceye eklektik, dışsal bir yama şeklinde bazı kriz modelleri (Bkz. Yay, Yay, Yılmaz 2001) eklemiştir de, hakim (neoklasik) iktisadın sert çekirdeğine dokunmamıştır. Ama aşağıda ifade edeceğimiz gibi, [bir anlamda (ulusal (ABD) düzeyde) beklenen, bir anlamda (uluslararası düzeyde) beklenmeyen] bu son krizin, hakim iktisadın hem sert çekirdeğini, hem de açıklama, öndeyi ve politika çıkarsamalarıyla yön vermeye çalıştığı liberal demokratik toplumsal sistemin kurumsal yapısını yine-yeniden sorgulanır hale getirdiğini söyleyebiliriz. Belki de iktisatçı olarak şapkamızı önümüze koyup “*iktisat bir öndeyi bilimi midir? yoksa etik bir bilim midir?*”¹ gibi metodoloji tartışmalarına da geri dönmemiz gerekiyor.

¹ Burada iktisatçı James Buchanan’ın “*iktisat, öndeyi bilimi (predictive science) ile ahlak bilimi (ethics) arasında bir bilimdir*” tanımına gönderme yapmak istiyorum. Bu konuda Bkz. (Yay, 2007a:87-106).

2. KÜRESELLEŞMENİN ARTILARI VE EKSİLERİ

İktisadi küreselleşme, ulusal ekonomilerin, başta (doğrudan yatırımlar ve/veya kısa dönemli) sermaye olmak üzere, mal, hizmet, emek, bilgi ve teknoloji akımları aracılığıyla uluslararası dünya ile bütünleşmesi ya da dünyanın tek bir pazar haline gelme süreci olarak tanımlanmaktadır (Bhagwati, 2004). İktisatçı Lucas'a göre küreselleşmeden beklenen, uluslararası faktör akışkanlığı sayesinde mevcut her türlü üretim faktörlerinden dünya ölçeğinde maksimum getiri elde ederek, kaynak dağılımı etkinliğini ve büyümeyi artırmaktır.

Finansal küreselleşme çağı olarak adlandırılan 20. yüzyılın son çeyreğinden günümüze uzanan dönemde gerçekten önemli gelişmeler yaşandı²: 1979 yılında Deng Xiao Ping'in Çin'de, Margaret Thatcher'ın İngiltere'de, 1980'de Ronald Reagan'ın ABD'de serbest piyasa reformları ya da politikalarını başlatmaları ve bunların etkilerinin gelişmiş ya da az gelişmiş ülkelere yayılması; iktisatçıların piyasa sisteminin işleyişini ve piyasa ve kamu kesiminin etkileşimini ve sınırlarını tartışmaları ve anlamaları konusunda önemli katkılar yaptı. 1990'ların başında Sovyet Birliğinin çökmesi ve çok sayıda ülkenin piyasa sistemine geçiş süreci, "geçtim diyince piyasa sistemine geçilemeyeceğini", serbest piyasaya geçişin öncelikle birtakım kurumsal düzenlemeler gerektirdiğini, iktisadi ve politik istikrar, gerekli beşeri bilgi birikimi olmadığında ülkelerin kendilerini kolaylıkla kaos ya da çöküş içinde bulacaklarını gösterdi. Yine 1990'ların başından itibaren (başta Doğu Asya Kaplanları ve Latin Amerika Ülkeleri olmak üzere) gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin giriştikleri finansal liberalizasyon reformlarının hemen ardından yaşadıkları finansal krizler; piyasa ekonomilerinin işleyişinde finansal sistemin merkezi öneme sahip olduğunu ve bu sistemin finansal balonlar ve ihtiyatsız düzenlemeler nedeniyle kolayca kırılabileceğini ve hızla ekonomi düzeyinde hatta uluslararası düzeyde sistemik krize dönüşebileceğini öğretti. Üstelik krizlerin bazen kamu kesimi kökenli (Latin Amerika, Türkiye), bazen özel kesim kökenli (Doğu Asya Ülkeleri) olabileceğini öğrendik.

Dünya Bankasının Dünya Gelişme Göstergeleri'ne ilişkin veriler de bir tür küreselleşmenin karnesi olarak görülebilir: Dünyada kişi başı GSYİH, 1980-2005 döneminde yılda ortalama %2 artmıştır; bu artışa bölgeler itibariyle bakıldığında, Doğu ve Güney Asya hızlı büyüme, Latin Amerika yavaş büyüme, Afrika'da ise durgunluk görülmektedir. Bölgeler itibariyle, bebek ölüm oranlarında belirgin bir düşme görülürken, dünya ortalamasının binde 64.5'dan 37.5'a düştüğü anlaşılmaktadır. Geçiş Ekonomileri ve Afrika hariç tüm bölgelerde yaşam beklentilerinde önemli artış olmuştur. Eğitim süresinin hemen her bölgede arttığını, dünya ortalamasının ise 1980-1999 arasında 4.4 yıldan 6 yıla çıktığı anlaşılmaktadır. Demokrasi açısından ise, Çin ve Orta Doğu hariç, dünyanın demokratikleşmede önemli adımlar attığını göstermektedir (Shleifer, 2009).

Dünya Bankası verileri ayrıca, dünya nüfusunun günde 1 dolardan daha aza yaşayan oranının 1980-2000 döneminde %34.8'den %19'a düştüğünü ve bu oranın artan nüfusa rağmen 2015 yılında %10'a düşeceği öngörülmektedir. Ekonomik gelişmenin Asya'da yoksulluğun azalmasına yardımcı olmakla birlikte yoksulluk mücadelesinde Sahra-Altı Afrika'ya odaklanmak gerektiğini göstermektedir.

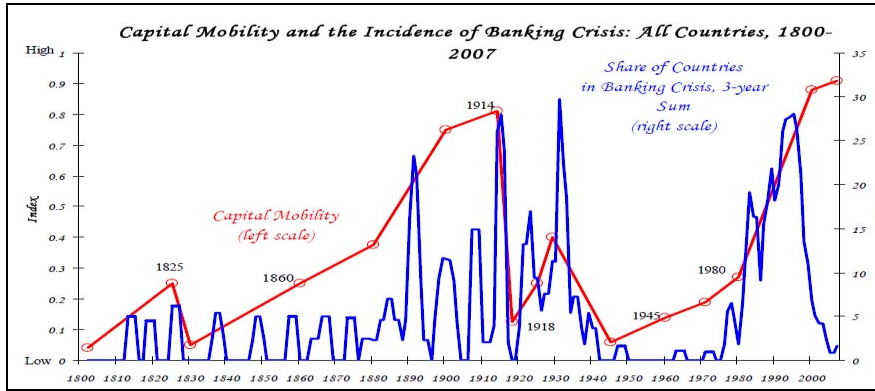
² Yaşanan küreselleşme dönemini II. küreselleşme dalgası olarak adlandıranlar da var. Buna göre ilk küreselleşme dalgası I. Dünya Davaşı öncesi yaşanan yaklaşık elli yıllık dönem (1850-1914), ikincisi ise 1950-2010 dönemi. İkinci dönem, ticaretin küreselleşmesi (1950-1973), sermaye hareketlerinin küreselleşmesi (1974-2010) şeklinde ikiye ayrılmaktadır.

Dünya Bankası verilerinden hareketle küreselleşme döneminde dünya ekonomisinin önemli bir büyüme gösterdiğini, milyarlarca insanın yaşam kalitesinde önemli artış olduğunu ve iktisatçı Alfred Marshall'ın ifadesiyle insanlık için bir utanç göstergesi olan yoksullukta da gerileme kaydedildiğini söyleyebiliriz. Ancak veriler böyle olsa da hepimiz biliyoruz ki, aynı verilere bakıp farklı yorumlar yapmak bilimde son derece olağandır. Buradaki tartışma sözkonusu bu gelişmelerin serbest piyasa yanlısı reformların ya da politikaların sonucu olarak yorumlanıp yorumlanamayacağıdır.

Öte yandan küreselleşmenin eksileri denildiğinde akla 1990'lı yıllarda peşpeşe yaşanan finansal krizlerle, son bir yıldır yaşanan kriz akla gelmektedir. Bu sürecin aşağıdaki gibi değerlendirilebileceğini söyleyebiliriz:

Bilindiği gibi 20. yüzyılın son çeyreğinde başlayarak giderek hız kazanan küreselleşme sürecine gelişmekte olan ülkelerin katılması ya da "gelişmekte olan ülkelerin uluslararası finansal entegrasyonu"; bazı ülkelerde hızlı (Güney Afrika, Türkiye), bazı ülkelerde ise aşamalı (Çin) bir süreç izlemiştir. Genellikle makroekonomik temellere, yapısal/kurumsal altyapıya ilişkin sorunlar çözülmeksizin, uluslararası rekabet edebilir banka ve finans sektörleri oluşturulmaksızın başlatılan finansal entegrasyon süreçlerinin, kısa bir süre sonra önemli bankacılık ve finansal sektör krizlerine yol açtığını gördük. Gelişmekte olan ülkelerde peş peşe yaşanan krizler (1995 Meksika, 1997 Güney Doğu Asya, 1998 Rusya, 1999 Brezilya ve 2000-2001 Türkiye krizi); bir yandan ülkelerin GSYİH'larında %10'lardan %60'lara varan kayıplara yol açarken, bir yandan da hem iktisat politikası rejimlerinde (sabit döviz kuru sisteminden esnek döviz kuru sistemine ve enflasyon hedefleme politikalarına geçiş) hem de finansal kesimlerinde önemli gelişme ve reformlara yol açtı (Bkz. Yay, Yay, Yılmaz, 2001b). Üstelik bankacılık ve finans krizleri sadece gelişmekte olan ülkelere özgü değildi: 1990'lı yılların başında yaşanan Kuzey Avrupa (Nordic) Ülkelerinin (İsveç, Norveç, Finlandiya) krizleri ve 1990'lı yılların tamamında süren Japon Bankacılık krizlerinin neden olduğu kayıpların sırasıyla, GSYİH'nın %3,8; %27,1; %44,9 ve %71,7'sine tekabül ettiği ifade edilmektedir (Barrell ve Davis, 2008). Bu krizlerin bazıları (Latin Amerika ülkeleri, Türkiye) kamu kesimi kaynaklı iken, bazıları da (Doğu Asya Kaplanları) özel kesim kaynaklıydı. Grafik 1'de uluslararası sermaye akımları ile bankacılık krizleri ilişkisi uzun bir tarihi perspektifte görülebilmektedir.

Grafik 1: Sermaye Akımları ve Banka Krizleri İlişkisi

Reinhart ve Rogof, 2008:8

Söz konusu bu gelişmelerin yarattığı tartışma konularından ilki, küreselleşmenin kriz yaratma riski ya da küreselleşmenin artı ve eksilerinin neler olduğunun ortaya konması gerektiği; ikincisi ise, küreselleşmenin olumsuz etkilerine ilişkin neler yapılabileceğidir.

Sorulardan ilkinine ilişkin yapılan ampirik çalışmaların sonucunun aşağı yukarı belirlendiğini söyleyebiliriz: Finansal bütünleşme (entegrasyon); kaynakların etkin dağılımı, sermaye derinleşmesi ve uluslararası risk paylaşımı gibi *doğrudan kanallar (geleneksel etkiler)* aracılığıyla olduğu kadar, finansal piyasaların gelişimi, kurumsal kalite artışı, daha iyi yönetim ve makroekonomik disiplin gibi *ikincil kanal ya da etkileri* ile ülkelerin iktisadi büyümesini teşvik edip, tüketim salınımlarını azaltmaktadır. Bir başka ifade ile finansal liberalleşme döneminin başında, ülkeler, finansal piyasaların gelişimi, kurumsal kalite, iyi makroekonomik yönetim ve uluslararası ticari entegrasyon konularında belirli bir eşliği aştıkları ölçüde iktisadi büyüme ve Toplam Faktör Verimliliği artışı açısından başarılı olmakta ve krize düşme riskleri azalmaktadır (Bkz. Grafik 8) (Köse, Prasad, Rogoff, Wei, 2006).

Finansal krizlerin ülkeler üzerindeki olumsuz etkilerini önlemek amacıyla, tekil ülkeler finans ve bankacılık sektörlerinde (düzenleme, gözetim ve denetleme) reformlar yaparlarken, sirayet etkisi nedeniyle sorunun tekil ülke reformları ile çözülemeyeceğinin anlaşılması nedeniyle “uluslararası finans mimarisi” (international financial architect) alanı ortaya çıkmış ve başta IMF ve Banks for International Settlements gibi kurumlar olmak üzere, çeşitli uluslararası kurumlar, uluslararası finansal piyasalarda *bilgi ve müşevvik (incentives) sorunlarını* çözmeye yönelik çeşitli kural ve standartlar geliştirmişlerdir (Bankacılık, Sigortacılık, Menkul Kıymetler Piyasaları Düzenleme, Gözetim ve Denetim İlkeleri, Uluslararası Muhasebe ve Hesap Standartları, Finansal Piyasaların Risklerine yönelik IMF ve Dünya Bankası merkezli çeşitli Kurum ya da Komisyonlar (Bkz. Yay, Yay ve Yılmaz, 2001a:94).

IMF ve Dünya Bankası bununla da yetinmemiş, finansal sektörün ulusal ve uluslararası düzeyde istikrarlılığını amaçlayan mikro (firma) temelli makro ihtiyati göstergelerden oluşan *Finansal Sektör Değerlendirme Programı* geliştirmiştir: Ülkenin finansal sisteminin sağlamlığı, makro göstergelere değil, aynı zamanda mikro/firma düzeyindeki bilgilere de bağlı olduğunu savunan bu proje, *CAMELS Çerçevesi* olarak adlandırılmaktadır. Buna göre, firmaların finansal sağlamlığı, Sermaye Yeterliği (Capital) Aktif Kalitesi (Asset Quality), Yönetimde Sağlamlık (Management Soundness), Karlılık (Earnings), Likidite (Liquidity) ve Piyasa Riskine Duyarlılık (Sensitivity to Market Risk) gibi göstergelerden hareketle değerlendirilmeli ve buna ilişkin bütüncül veriler oluşturulmalıdır (Bkz. Yay, Yay ve Yılmaz 2001a:113).

Bazı iktisatçılar IMF ve Dünya Bankası'nın bu çalışmalarını desteklerken, bazıları da IMF ve Dünya Bankası'nın dönemini kapamış Bretton Woods Sistemi'ne ait olduğunu (ki bu sabit döviz kuru rejimine dayanan ve yalnızca mal ve hizmet akımına müsaade eden –sermaye akımlarına özünde karşı olan- bir sistemdi) ve yeni kurumlara (Uluslararası Son Başvuru Mercii, Uluslararası Finansal Kriz Yöneticisi Kurumu, Uluslararası İflas Mahkemesi, Uluslararası Mevduat Sigortası Kurumu, Dünya Para Otoritesi gibi) ihtiyaç olduğunu ileri sürmüşlerdir (Bkz Rogoff, 1999, Yay 2007b).

Sağlam, etkin ve güvenilir ulusal ve uluslararası finansal sistem oluşturmayı amaçlayan bu çalışmaların nihai bir aşaması, *The Federal Reserve Bank of Chicago* ve *The Bank for International Settlements*'in 2003 yılında düzenlediği “Piyasa Disiplini” (Market Discipline) toplantısıdır. Bu toplantıda, başta finansal piyasalar olmak üzere tüm piyasaların düzenlenmesinin (regülasyonunun), piyasaları köstekleyici değil, piyasaların etkin çalışmasını

amaçlaması gerektiği ve firmaların kendi kendilerini risklere karşı korumasının, “*piyasa disiplini*”nin önemi vurgulanmaktadır. Bu toplantıda IMF Baş İktisatçısı Anne O. Kruger’in politika yapımcılarının piyasalara olan güven ve bakış açısı değişikliğine ilişkin tespiti dikkat çekicidir (Kruger, 2004:3):

“Sanırım dünyadaki politika yapımcılarının davranışlarında önemli bir değişiklik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Piyasaların ve piyasa dostu politikaların giderek artan önemini anlıyorlar. Aynı zamanda piyasa disiplininin - piyasa ile kavga etmekten ziyade piyasayı kamu politikaları için kullanmanın-sağlayacağı yararların farkına varıyorlar”

Yukarıdaki bilgiler ve son on yıllık gelişmeler çerçevesinde ABD’deki ipoteğe dayalı gayrimenkul piyasasında başlayarak bir dünya finansal krizine dönüşen sürecin; bir bakıma tıpkı Sovyet Sosyalist Sistemi’nin çökmesi gibi bir sürpriz, bir bakıma da yaşayan tek toplumsal sistem diyebileceğimiz “kapitalist liberal demokratik toplum” ideali için ikinci bir hayal kırıklığı olduğunu söyleyebiliriz.

Uluslararası düzeyde birinci hayal kırıklığı, ABD’nin demokrasi adına Irak’ı işgali etmesi ve “liberal demokratik toplum düzeni”nin (aslında her toplum düzeninin) önemli bir unsuru olan “adalet” duygusunu kırması ya da sorgulanır hale getirmesidir. Yaşanan; “toplumlara yol gösterici, onlar için bir ideal oluşturacak bir toplumsal düzen” inşasından çok, “kaba gücün hakimiyeti”nin ortaya çıkmasıydı. İkinci hayal kırıklığı ise oluşturulan sistemin etkinliği ya da işlerliğinin, yani iktisadi boyutunun önemli açığının ortaya çıkmasıdır.

Yukarıdaki sürpriz krizle ilgili iki tespitimizi belirtmek istiyoruz: Başta finansal sistem olmak üzere günümüzde önemli bir kurumsal gelişme anonim şirketlerde sermaye/pay/hisse sahipleri (dışarıdakiler) ile yöneticilerin(managers) (içerdekiler) farklılaşması, pay sahiplerinin kendi yöneticilerini gözleme (monitoring) ve müşevvik sistemi ile kontrol edebilmeleri sorunudur. Bu iktisadın çok bilinen principal-agent (asil-vekil) teorik çerçevesine uymaktadır. “Piyasa disiplinin” çalışması, sermaye sahibinin hissedarı olduğu firmanın yöneticisini gözleyip, değerlendirmesi bugünkü şartlarda mümkün görünmemektedir. Firmaların faaliyetlerini, bilançolarını değerlendirmek çok özel uzmanlıklar gerektirmektedir. Üstelik yöneticilerin de “kendi risk modellerini oluşturmaları” önerilmektedir. Burada formel bir takım kuralları ve bilgiler olsa da, asimetrik bilgiden kaynaklanan ahlaki zafiyet (moral hazard) ve yanlış seçim (adverse selection) olgularına açık bir alan bulunmaktadır.

İkinci tespitimiz ise uluslararası finansal yeniliklerin (innovation) ve işlemlerin giderek artması ve bu sürece amaç fonksiyonları farklı pek çok iktisadi ajanın katılmasının (borç sahibi, broker, hisse senedi sahibi, firma yöneticisi, özel amaçlı menkul kıymetler/finansal araçlar, çeşitli varlık fonları, kredi değerlendirme kuruluşları) neden olduğu, tekil iktisadi ajanların sinyal çıkarma zorluğu ve finansal işlemlerin/sistemin yönetim (governance) sorunu ya da boşluğudur (Bliss, 2004).

Uluslararası finansal işlemler, özellikle türev sözleşmeler [OTV (over-the-counter derivatives) türevleri] neredeyse geometrik olarak artmış ve önemli bir yönetim (governance) sorunu yaratmıştır: OTV piyasasında işlem tutarı 1990 sonunda 3,45 trilyon \$ iken, 1994’te 11,3 trilyon \$, 1999’da 88,2 trilyon \$ ve 2004’de 248 trilyon \$’a, 2007sonunda ise 596 trilyon \$’a çıkmıştır (Tsingou, 2006:168; BIS, 2008). Görülen o ki türev piyasalarının regülasyonu ya da risk-yönetimine ilişkin *Grup 30 (G-30)*, *Türevler Politika Grubu (Derivatives Policy Group)* ve *International Swaps and Derivatives Dealers Association (ISDA)* gibi bir takım özel sektör kuruluşları oluşturulmuşsa da, G-30’un hazırladığı rapordaki “*özel kesimin OTV türevlerine ilişkin*

bilgi, uzman, kapasite ve kendi-kendini regüle etme müşevviğine (incentive) sahip olduğu” görüşü, hem uluslararası kuruluşlarca hem de ulusal regülasyon otoritelerince benimsendi. Ancak 2004 yılı sonu itibariyle uzmanların şu tespiti dikkat çekicidir. ((Tsingou, 2006:170)

“Türevlerin yüksek kayıp potansiyelleri, olası başarısızlıkların sistemik etkileri, kamu kurum/kuruluşlarını kurtarmanın risk ve maliyeti üzerine odaklanan ulusal yasa-yapıcılar bu aktiflere ilişkin başarısız finansal regülasyon çerçeveleri oluşturmaya çalıştılsa da, geniş bir kendi-kendine regülasyon uygulamaları, piyasa disiplini ve kurumların kendi-risk yönetim prosedürlerini oluşturma şeklindeki trend bugün de sürmektedir.”

Sonuç olarak uluslararası finansal krizin arkasında, (finansal piyasaların sirayet etkisi ya da sistemik krize dönüşebilme niteliğinden dolayı) mikro ve makro düzeyde bir yönetim (governance) başarısızlığının yattığını söyleyebiliriz.

3. ABD’DEKİ İPOTEKLİ KONUT PİYASASI KRİZİ

Hemen baştan belirtelim ki ABD’de yaşanan İpotekli Konut Piyasası Krizi, daha önce yaşanmış krizlerle, örneğin Japonya ya da Güney Kore krizleri ile benzer özellikler taşımaktadır. Bunun için önce kısaca verilere bakıp sonra kişisel görüşümüzü ifade etmek istiyoruz.

Her şeyden önce ABD’nin makroekonomik verileri bize şunları göstermektedir: 2000-2007 döneminde ortalama %2.79 enflasyonla ortalama %2.49 büyüme sağlayan Amerikan Ekonomisi sürekli bütçe açıkları ve cari açık (meşhur ikiz açıklar) vermiştir. Aynı zamanda genişleyici para politikası ve düşük faiz politikası dönem boyunca sürmüştür (Thornton, 2008, Taylor, 2008).

Öte yandan 2001-2008 döneminde uluslararası sermaye akımlarının artması, global olarak verimlilik artışları ve iktisadi büyümenin yarattığı likidite bolluğu, büyük finans kuruluşlarının yeni pazarlar ve ürünler yaratarak, kredi ve karlılıklarını artırmasına yol açmıştır. Bu dönemde özellikle büyük ödemeler bilançosu fazlası veren Çin ve Orta Doğu Ülkelerinin fonlarını faiz düşük olsa bile güvenilir bir liman olarak gördükleri ABD’de değerlendirmeleri, bu ülkede önemli bir likidite bolluğu yaratmıştır.

Dolayısıyla genişleyici para ve maliye politikası bir yanda, uluslararası likidite bolluğu diğer yanda, gayrimenkul piyasası aracılığıyla ABD’de Avusturya Okulu iktisatçılarının savunduğu “sermayenin yanlış yönlendirilmesi” süreci hükümetçe ya da politika hatası olarak yaratılmıştır. Genişleyici para ve maliye politikalarının gayrimenkul piyasası üzerinden yarattığı servet etkisi, 2005 yılından itibaren borç enstrümanlarından yararlananların profilinde önemli değişimlere neden olmuştur: Bu ikinci dönemde mortgage piyasalarında artık yalnızca kredi değerliliği yüksek müşterilerin (prime) değil, aynı zamanda kredi geçmişi ve değerliliği kötü olan müşterilerin de (sub prime) yer alması ve hatta bunlara şaşırtıcı kolaylıkların gösterilmesi, piyasaların risk profilinin önemli ölçüde bozulmasına yol açmıştır.

Krizin sistemik hale gelmesi ya da uluslararası boyut kazanmasında rol oynayan önemli gelişme ise, mortgage varlıklarının ve bunlara dayanılarak çıkarılan yeni menkul kıymetlerin, türevlerin, finansal kuruluşlarca ikincil piyasaya sunulmasıdır.

Yeni kredi kolaylıkları ve risk derecelendirmelerine göre farklı faiz uygulamaları, artan konut fiyatları, sub-prime yatırımcıları daha da cesaretlendirmiştir. Kredi olarak mortgage piyasasına girenler, artan fiyatlar sayesinde, ileride ödeme güçlüğü yaşadıklarında konutu satarak sorunsuz, hatta kârlı bir şekilde piyasadan çıkabilme beklentisine kapılmışlardır. Öte yandan değişik faizli

mortgage ürünlerinin faizlerindeki aşırı dalgalanmaların FED'in kontrolündeki faiz hadleri ile dengeleneceği düşüncesini doğurmuştur.

Ancak bir süre sonra mortgage borçlarında ve ödeme zorluklarındaki artış süreci ters çevirmiştir. Konut satışları ve fiyatları düşüşe geçmiştir. Düşen fiyatların yaratacağı durgunluğa karşı FED'in faiz artışına gitmesi, sub-prime borçlularını etkilemiş, hacizler 2007 yılında %75 oranında artmıştır. Mortgage piyasasında ipotek koydukları kıymetlerden beklenen getiriye elde edemeyen finansal kuruluşlar ise zarar etmişler ve kendi finansman kaynaklarına ödeme yapamaz duruma gelmişlerdir. Kriz finansal sektörde yaşanan ödeme güçlükleri sonucu (via inşaat sektörü) reel sektöre yansımıştır.

ABD'da yaşanan ipotekli konut krizinin yanlış iktisat politikalarının sonucu olduğunu, bu bağlamda piyasalardan çok hükümetin sorumlu olduğunu ve 2005 yılından itibaren çeşitli iktisatçılarca öngörüldüğünü söyleyebiliriz.

4. KÜRESELLEŞME KARŞISINDA PİYASA VE DEVLET

Sözkonusu krizin finansal ve reel kesim üzerinde etkilerine ilişkin halen çeşitli spekülasyonlar yapılırken, bir yandan da kapitalizmin temel kurumları, piyasa ya da devletin işlevi ve sorumluluğuna ilişkin çeşitli tartışmalar tekrar gündeme geldi. Kriz, 1929 dünya krizi ile karşılaştırılırken, kimileri suçlunun serbest piyasa olduğunu ve kapitalizmin sonunun geldiğini ilan ettiler; kimileri Keynes'in tekrar dirildiğini ve üçüncü yola (karma ekonomi) tekrar döneceğini ileri sürdüler. Kimileri de tam tersini, piyasanın "pür-ü pâk" olduğunu, aksine tek sorumlunun devlet ve devletin iktisadi yaşama yaptığı müdahaleler ya da yanlış iktisat politikaları olduğunu savundular. Biz burada küreselleşme süreci karşısında piyasa ve devletin yeniden algılanması üzerine kendi düşüncelerimizi belirterek çalışmamızı bitirmek istiyoruz.

Her şeyden önce "piyasalar krizlerden muafır" demek kapitalizmin tarihine aykırı bir şey. Ama serbest piyasa ekonomisinin, "orman kanunları"nın geçerli olduğu, tamamen kuralsız bir düzen olarak algılanması da doğru değil: Piyasa açıkça kuralları olan bir düzen. Krizin, rekabetçi piyasa düzeninin, hem iktisadi açıdan (kaynakları daha iyi dağıttığı, refahı daha fazla artırdığı anlamında) (Knight), hem özgürlükler açısından (bireylerin tercihlerini/seçimlerini açıklamaları/gerçekleştirmeleri anlamında) (Friedman), hem keşif ve koordinasyon mekanizması işlevi açısından (bilginin daha iyi kullanılması anlamında) (Hayek ve Kirzner), hem de insan hakları açısından (piyasa insanın yaşaması, yaşamasını sürdürebilmesi için çalışabileceği bir yer olması nedeniyle) (Sen) yararlarının algılanmasına pek hanel getireceğini düşünmüyorum. Ama insan ilişkilerinin ve iktisadın amoral (la-ahlaki) olduğunu da düşünmüyorum. Piyasa düzeni, piyasa ekonomisinin işlemesi için belirli bir yasal/kurumsal altyapı kadar, belirli bir zihniyet yapısı da gerektirmektedir (North, 1999).

Piyasa düzeni, her şeyden önce hukukun üstünlüğünün geçerli olmasını, fiyat mekanizmasının koordinasyon işlevini yapmasını sağlayacak bir yasal/anayasal çerçeve gerektirir. Bu yasanın unsurları, öncelikli olarak **özel mülkiyet** (devlet mülkiyetinde fiyat mekanizması daha az işleyeceğinden), **sözleşme özgürlüğü** (bu, piyasa ekonomisinin bir önkoşulu olarak, işini, eğitimini seçme hakkını olduğu kadar tüketici özgürlüğünü de içerir) ve **piyasaların açık olmasıdır** (gücün yoğunlaşmasını engelleme amacıyla). Bu yasal/kurumsal çerçeve ayrıca, **fiyat istikrarı ve öngörülebilir iktisat politikaları** ilkeleri ile desteklenmelidir (Grossekettler, 1994).

İktisadi düşünce açısından önemli olan özellikle regülasyon bağlamında kurumların iktisadi düzendeki rolü ve öneminin tekrar sorgulanmasıdır. Coase'dan beri biliyoruz ki insan-insan ilişkisi

beraberinde birtakım dışsallıklar yaratmakta ve bunların çözümünde işlem maliyetleri sıfır olduğunda mülkiyetin niteliğinin etkinlik açısından bir önemi kalmamaktadır. İnsan ilişkilerinde müşevvikler önemli olduğu kadar, bilgi de önemli ve maliyetlidir. Kurumlar iktisadi düzenin işlem maliyetlerini azaltan unsurlarıdır. Bu anlamda regülasyonun piyasanın rekabetçi düzende çalışmasını sağlayıcı (oyunun kurallarını belirleyici) nitelikte olması gerekir.

Küreselleşme dönemi başlarken devlet deyince akla daha çok devletin sosyal koruma işlevi, refah devleti niteliği önplanda idi. Bu geçen zamanda devletin ve refah devletinin işlevleri ne ölçüde küreselleşmeden etkilenmiştir? sorusuna çok kısa olarak şu yanıtları verebiliriz:

- Kamu harcamalarının GSYİH'daki payı 1960-1980 döneminde (18 sanayileşmiş ülkede) ortalama %27.9'dan %43'e artarken, 1980-2002 dönemi arasında yine ortalama olarak %43.1'den %41.5'a gerilemiştir (Tanzi, 2005).
- 1980-1995 döneminde bu ülkelerin toplam kamu harcamaları içinde refah harcamalarının payı (GSYİH'nın %'si olarak) %42.2'den %46.9'ya çıkmıştır (Tanzi, 2002).
- Küreselleşmenin refah devleti harcamaları üzerindeki etkisinin, sosyal (koruma) politika araçları üzerindeki etkisi kanalıyla işleyeceğini söyleyebiliriz: Her şeyden önce küreselleşme, ülkelerin dışa açılması, rekabetin artması, korumacılığın ve regülasyonun azaltılması, devletin vergi oranlarında indirim gitmesine neden olmuştur. Ayrıca bu süreçte, sermaye, emek, mal akımlarındaki artışlar, yeni finansal araçların yaygınlaşması, çok uluslu şirketlerin ticaretteki artan payı, ülkeler arasında kızışan vergi rekabeti, devletin vergi gelirlerine önemli tahditler oluşturmaktadır.
- Öte yandan teknolojik gelişmeler, devletin özel kesim tarafından üretilebilen mal ve hizmet piyasalarından ve doğal tekel niteliği taşıyan piyasalardan çekilmesine yol açmıştır. Devletin hizmetleri daha çok piyasaların düzenlenmesi ve sosyal güvenlik üzerinde yoğunlaşmaktadır. (Tanzi, 2002, 2004, 2005).
- Küreselleşmenin, finansal krizler yanında, en önemli bir diğer olumsuz etkisi de, gelişmiş ya da gelişmekte olan tüm ülkelerde (Sahra-altı Afrika ülkeleri hariç) gelir bölüşümü eşitsizliklerindeki artıştır. Küreselleşme, bir yandan teknolojik gelişmeler, diğer yandan uluslararası dış ticaretteki gelişmeler, özellikle emek piyasasını, işçi- ücretli kesimin gelir yapısını önemli ölçüde etkilemiştir. Teknoloji kullanabilen vasıflı işgücü-emek, küreselleşme sürecinde daha iyi koşullarda iş bulabilirken, vasıfsız işgücünün durumu çok daha kötü duruma düşmüştür. Bu anlamda devletin temel amaçlarından biri, işgücü piyasasındaki bu yapısal dönüşümü dikkate alan, işgücünün kalitesini (beşeri sermayeyi) geliştirici politikalara ve buna yönelik (eğitim ve sağlık harcamaları) harcamalarına öncelik vermelidir.

5. SONUÇ

Yukarıdaki açıklamamızdan hareketle çalışmamızın temel çıkarsamasını şu şekilde özetleyebiliriz: ABD'deki ipotekli konut piyasasında yaşanan kriz, yanlış kamu politikalarından, "sermayenin yanlış yönlendirilmesinden" kaynaklanmıştır ve bu 2005 yılından itibaren öngörülen bir gelişmeydi. Sorunun uluslararası boyut kazanması ise finansal piyasalarda daha yoğun olmak üzere hem mikro bazda hem de makro bazda piyasaya içsel bir gelişmedir. Mikro bazda yaşanan aslında A. Smith'den beri bilinen kapitalist üretim birimi firmanın sahibi ile yöneticisinin farklılaşmasının neden olduğu bir "asil-vekil" (principal-agent) sorunudur. Bu iki taraf arasındaki

asimetrik bilgi ve gözleme (monitoring)/müşevvik yapısının yarattığı bir sorundur (Bliss, 2004). Makro bazda yaşanan ise, uluslararası finansal istikrarın devletler üstü bir sorun (uluslararası kamu malı) olması dolayısıyla, finansal araç, işlem ve piyasalardaki gelişmelerin “uluslararası yönetim (governance) başarısızlığıdır” (Tsingou, 2006).

Küreselleşme, kapitalizmin temel kurumları piyasa ve devletin işlevlerini olduğu kadar, temel üretim birimi firmaların üretime ilişkin kararlarını [Nerede üretim yapılacak? Üretim sürecinin organizasyonu (firma ne ölçüde yatay yada dikey dış kaynak kullanımına -outsourcing, offshoring-başvuracak) nasıl olacak?] da önemli ölçüde etkilemiştir. Devletin kısa dönemde finansal krizin etkilerini azaltmaya yönelik harcamaları artmış olsa da, asıl önemli olan, finansal krizin piyasanın ve onun kurumsal yapısını önemli ölçüde değiştirip değiştirmeyeceğidir. Bu nedenle piyasanın ve onun kurumsal yapısının öneminin unutulmaması devletin iktisadi hayattaki rolünü artırıcı girişimlerin, toplumların gelişim süreçlerine pek olumlu etkilerinin olacağını düşünmüyoruz. Devletin özellikle harcama yapısında, toplumun beşeri sermayesini geliştirici harcamalara öncelik vermesinin yararlı olacağını söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

Bank for International Settlements. Statistical Annex, 2008, http://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qa0809.pdf#page=7

Barrel, R. Ve E.P. Davis. “The Evolution of the Financial Crises of 2007-2008”, 2008

Bhagwati, Jagdish. *In Defence of Globalization*, NY: Oxford University Press, 2004

Bliss, R. R. “*Market Discipline: Players, Process and Purposes*”, in C. Borio, W. C. Hunter, G.G. Kaufman ve K. Tsatsaronis, *Market Discipline Across Countries and Industries*, Cambridge: The MIT Press, 37-54, 2004

Friedman, Milton. “*İktisadi Düşünce Dalgaları: Toplumsal Yaşamın ve Düşüncenin Dönüşümü*”, (Çeviren: G.G. Yay) içinde: Turan Yay ve Gülsün G. Yay *İktisat Yazıları: Metodoloji, Düşünce, Politika*, Ankara: Nobel, ss.129-139, 2007

Grosseckler, H.G. “*On Designing an Institutional Infrastructure for Economies*”, *Journal of Economic Studies*, 21(4), 1994, 9-24

International Monetary Fund. “*The Changing Housing Cycle and the Implications for Monetary Policy*”, *World Economic Outlook*, April, 2008a

International Monetary Fund. *World Economic Outlook: Financial Stress, Downturns and Recoveries*, October., 2008b

Keynes, John Meynard. *The General Theory of Employment, Money and Interest*, 1936

Köse, M. A., E. Prasad, K. Rogoff and S. J. Wei. “*Financial Globalization A Reappraisal*”, NBER, Working Paper No:12484, August, 2006

Kruger, Anne O. “*Market Discipline and Public Policy: The Role of the IMF*”, in C. Borio, W. C. Hunter, G.G. Kaufman and K. Tsatsaronis (Eds.) *Market Discipline Across Countries and Industries*, Cambridge: The MIT Press, 2004, ss.3-10

North, Douglas .C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, 1999

- Sen, Amartya . “*The Moral Standing of the Market*”, Social Philosophy and Policy, 2(2), 1985
- Shleifer, Andrei. “*The Age of Milton Friedman*”, Journal of Economic Literature, 47(1), 2009, 123-135
- Tanzi, Vito. “*Globalization and The Future of Social Protection*”, Scottish Journal of Political Economy, 49(1), 2002, 116-127
- Tanzi, Vito. “*Globalization and the Need for Fiscal Reform in Developing Countries*”, Journal of Policy Modeling, 26, 2006, 525-546
- Tanzi, Vito. “*The Economic Role of the State in the 21st Century*”, Cato Journal, 25(3), 2005, 617-638
- Thornton, M. “The Economics of Housing Bubbles”, Working Paper, 2008
- Tsingou, E. “*The Governance of OTC Derivatives Markets*”, in: P. Mooslechner, H. Schuberth and B. Weber, The Political Economy of Financial Market Regulation: The Dynamics of Inclusion and Exclusion, Edward Elgar, 168-190, 2006.
- Rogoff, Kenneth. “*International Institutions for Reducing Global Financial Instability*”, Journal of Economic Perspectives, 13(4), 1999, 21-42
- Yay, Turan. “*J.M. Buchanan’ın ‘Penceresinden’ İktisatta Kapsam ve Yöntem*” içinde: *İktisat Yazıları: Metodoloji, Düşünce, Politika*, T.Yay ve G.G. Yay Ankara:Nobel Yayın Dağıtım, 2007a
- Yay, Turan. “*Gelişmekte Olan Ülkelerin Finansal Entegrasyonu Üzerine Bir Değerlendirme*”, içinde: *İktisat Yazıları: Metodoloji, Düşünce, Politika*, TuranYay ve Gülsün G. Yay Ankara:Nobel Yayın Dağıtım, 2007b, ss.359-91.
- Yay, Turan , Gülsün G. Yay, ve Ensar Yılmaz. *Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler*, İstanbul: İTO Yayını, 2001a
- Yay, Turan , Gülsün G. Yay, ve Ensar Yılmaz . “*Financial Regulation and Financial Crises*”, Yapı Kredi Economic Review, 12(2), 2001b, 3-20